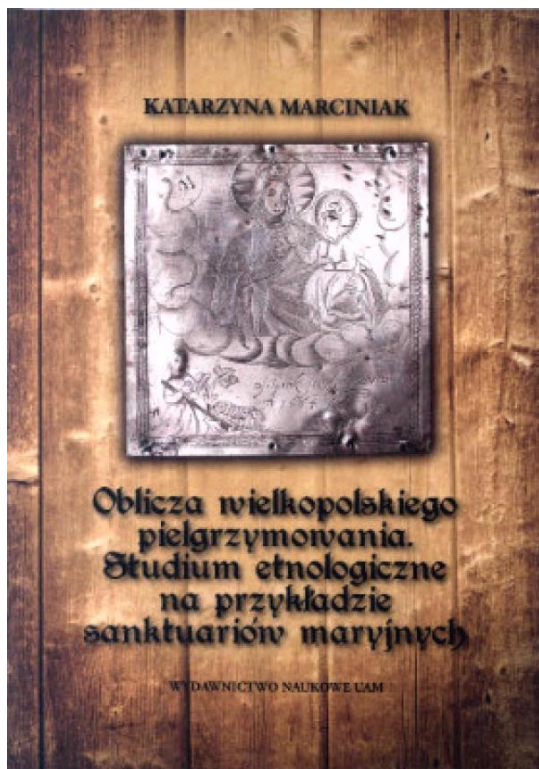

Recenzje:

Izabela Wyszowska

**Oblicza wielkopolskiego pielgrzymowania.
Studium etnograficzne na przykładzie sanktuariów maryjnych.**

Tytuł: *Oblicza wielkopolskiego pielgrzymowania. Studium etnograficzne na przykładzie sanktuariów maryjnych.*

Autor: Katarzyna Marciniak

Typ publikacji: Monografia

Wydawnictwo: Wydawnictwo Naukowe UAM

Miejsce wydania: Poznań

Rok wydania: 2010

Liczba stron: 320

Rodzaj oprawy: miękka

ISBN: 978-83-232-2168-5

Święte miejsca kultu istniały we wszystkich religiach, a pielgrzymki do tych szczególnych miejsc stanowiły jeden z głównych elementów tworzących szeroko rozumianą kulturę religijną. Zjawisko pielgrzymowania uznawane jest za pierwotną formę podróży o charakterze turystycznym. Gdy głównym motywem wizyty w sanktuarium jest aspekt duchowy, wówczas określana jest mianem turystyki pielgrzymkowej.

Natomiast jeśli motywem wiodącym jest aspekt poznawczy, zaspokojenie ciekawości, cel krajoznawczy, wówczas często stosuje się we współczesnej literaturze naukowej przedmiotu, pojęcie turystyki religijnej¹.

Człowiek podróżujący z pobudek religijnych stanowił obiekt interesowania wielu badaczy rozmaitych dyscyplin naukowych – religioznawców, historyków, geografów pielgrzymek, socjologów, archeologów czy etnologów co dowodzi wieloaspektowości tego zagadnienia. Książka Katarzyny Marciniak, *Oblicza wielkopolskiego pielgrzymowania. Studium etnograficzne na przykładzie sanktuariów maryjnych*, jest spojrzeniem etnologiczno-socjologicznym na zagadnienie pielgrzymki i pątnictwa. Jak pisze sama Autorka: „zarówno pielgrzymowanie, jak i sanktuaria przez wiele lat znajdowały się poza marginesem zainteresowań etnologów, co nie oznacza, że nie badano zjawisk szeroko rozumianej religijności” (s. 13). Jednym z pierwszych socjologicznych studiów na temat pielgrzymowania była, wydana w 1983 roku, publikacja R. Hertza dotycząca sanktuarium św. Besse. Na początku lat 60-tych badania nad pątnictwem zapoczątkował na paryskiej Sorbonie A. Dupront. Historia pielgrzymowania opracowana została w postaci studium J. Cheliniego i H. Brandthomme’a *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich* wydana

1 P. Różycki, *Turystyka religijna i pielgrzymkowa*, [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej*, pod red. K. Buczkowskiej, A. Mikosa von Rohrscheidta, Wyd. AWF, Poznań 2009, s. 157; K. Buczkowska, *Turystyka kulturowa, przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF, Poznań 2008, s. 52-54; A. Mikos von Rohrscheidt A., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium w Gnieźnie, Gniezno 2008, s. 146-149. K. Marciniak – autorka recenzowanej książki, przywołuje też określenie „sacroturystyka” uważając je jednak za pejoratywne, spływające znaczeniowo „sacrum” (s. 238).

w 1982 roku w Paryżu. Pracą, która zwróciła uwagę antropologów kultury na zjawisko pielgrzymowania okazała się publikacja: *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej* V. Turnera i E.L.B. Turner (wyd. w 1978 r.).

Na ziemiach polskich tradycje pątnicze sięgają jeszcze czasów pogańskich, a pierwsze pielgrzymki chrześcijańskie datowane są na XI wiek. Początkowo rozwijał się kult świętych i pustelników (m. in. patronów Polski św. Wojciecha, św. Stanisława Biskupa Męczennika, św. Jadwiga Śląska, św. Kinga, św. Jadwiga Królowa i inni). Od XII wieku znaczącym polskim ośrodkiem kultu stał się Kraków. Ważną rolę odgrywały tzw. sanktuaria pańskie przechowujące relikwie Krzyża Świętego. Najśłynniejszym z nich było Sanktuarium Święty Krzyż, które od XII do połowy XVII wieku stanowiło główne centrum pielgrzymkowe w Polsce. Z kultem Chrystusa związane było też najśłynniejsze do dziś sanktuarium Jezusa Ukrzyżowanego w Mogile z czczonym tam Cudownym Krucyfiksem². Duże znaczenie w średniowiecznej Polsce miało ponadto sanktuarium Bożego Ciała w Poznaniu, które nobilitował sam król Władysław Jagiełło.

Kult maryjny pojawił się na ziemiach polskich wraz z przyjęciem chrztu w 966 roku i odegrał niezwykle znaczącą rolę. Do sanktuariów maryjnych przybywali władcy polscy, w ważnych dla kraju momentach i intencjach. Kult Marii Panny integrował i umacniał ducha narodowego w trudnych chwilach dziejowych. Jego ożywienie przypada na okres XIII-XIV wieku. Towarzyszył mu wzrost liczby ośrodków z cudownymi wizerunkami. Przełomowym wydarzeniem było umieszczenie na Jasnej Górze zakonu ojców paulinów i przekazanie im Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej (1382–1383). W dobie baroku, w każdym niemal dekanacie pielgrzymowano do jakiegoś maryjnego wizerunku. Wpłynęła na to niewątpliwie kontrreformacja oraz szczególnie ciężka, naznaczona wojnami sytuacja polityczna ówczesnej Polski. Słynne śluby lwowskie króla Jana Kazimierza, złożone w 1656 roku, kiedy to oficjalnie monarcha ogłosił Matkę Boską Królową Polski, były formą dziękczynienia za cudowną obronę Jasnej Góry, która umożliwiła mu powrót na ziemię Rzeczypospolitej. Od ślubów lwowskich kult Maryi uzyskał charakter kultu państwowego i narodowego. Co okazało się znamienne w późniejszych naszych dziejach (w dobie zaborów czy w czasach komunizmu) – integrując i umacniając przybywających polskich pielgrzymów z różnych zakątków kraju.

Z niektórymi sanktuariami związane są objawienia maryjne. Zgodnie z przekazami w Polsce pierwsze z nich, miało miejsce w 1079 roku w Górze Klasztornej w Wielkopolsce. Do najbardziej znanych i najlepiej opisanych należą objawienia w Gietrzwałdzie z 1877 roku, jedyne oficjalnie zatwierdzone przez władze kościelne. Miejsowość tę z powodu nadprzyrodzonych wydarzeń zaczęto nazywać „Polskim Lourdes”. O innych przypadkach związanych z ukazaniem się Maryi Panny w XIX stuleciu wspomina jedynie tradycja (Licheń czy tatrzańskie Wiktorówki)³. Obecnie na mapie Polski istnieje 530 katolickich miejsc kultu, z czego zdecydowaną większość stanowią sanktuaria maryjne. Wielkopolska odgrywała w aspekcie pielgrzymkowym istotną rolę, ze względu na wspomnianą wyżej pierwszą mariofanię w Górze Klasztornej. Wizerunki tutejszych Madonn towarzyszyły polskim władcom podczas wypraw wojennych: obraz Matki Bożej Zwycięskiej z Brdowa zabrał Władysław Jagiełło pod Grunwald. Wizerunek Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej z Rokitna towarzyszył Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu podczas wyprawy, a ikona Matki Bożej Pocieszenia z Szamotuł – Janowi III Sobieskiemu pod Wiedniem. Z kolei obraz Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski z Lichenia wpłynął na rozwój jednego z największych miejsc kultu maryjnego we współczesnej Europie.

Znaczenie Wielkopolski w kontekście dziejowego rozwoju ruchu pielgrzymkowego, było znaczącym argumentem dla Katarzyny Marciniak, która właśnie ten region zdecydowała

² A. Jackowski, I. Soljan, *Millenium polskiego pielgrzymowania*, Peregrinus Cracoviensis, z. 8, UJ, Kraków 2000, s. 14-15.

³ Tamże, s. 16-17.

się objąć swą naukową refleksją. Publikacja pt. *Oblicza wielkopolskiego pielgrzymowania. Studium etnograficzne na przykładzie sanktuariów maryjnych*, powstała w oparciu o rzetelnie przeprowadzone wieloletnie badania w ośmiu z 60 maryjnych sanktuariów wielkopolskich. Badania miały charakter zarówno jakościowy jak i ilościowy. Celem jakościowych, była rekonstrukcja pielgrzymki oraz jej elementów składowych. Natomiast badania ilościowe skupiały się wokół ustalenia profilu pielgrzyma – jego pochodzenia, wykształcenia oraz zweryfikowania co w miejscu świętym jest dla niego najistotniejsze, jakie motywy zdecydowały o podjęciu pielgrzymki, jak ją finalnie pątnik ocenia. Zamierzeniem Autorki było stworzenie reprezentatywnego modelu współczesnego pielgrzyma, ustalenie jakim podlegał zmianom w ostatnich dwóch dekadach oraz jakie są różnice społeczne pielgrzymów udających się do różnych sanktuariów w Wielkopolsce.

Autorka przeprowadziła ponad 500 wywiadów kwestionariuszowych oraz badania ankietowe wśród 2329 pątników przybywających do czterech sanktuariów w: Górze Klasztornej, Górze Duchownej, Rokitnie i Licheniu. Wybór miejsc kultu nie był przypadkowy bowiem wymienione sanktuaria są nawiedzane przez pielgrzymów przez cały rok, nie tylko przy okazji świąt i odpustów, co dawało większą elastyczność w prowadzeniu badań. K. Marciniak zbierając materiał empiryczny wykorzystwała też metodę obserwacji uczestniczącej będąc bezpośrednim uczestnikiem pielgrzymek organizowanych przez parafie i inne instytucje, a także wzięła udział w wielu procesjach, odpustach i uroczystościach w ramach corocznego kalendarza wydarzeń sanktuarijnych. Celem tych działań było określenie zasad i mechanizmów tworzenia wspólnotowości grupy oraz ustalenie stopnia indywidualnej tożsamości pielgrzyma. Pracę wzbogaciły badania archiwalne (kroniki, rękopisy), umożliwiające omówienie historii kultu w danym miejscu. Chcąc poznać przeobrażenia w zakresie ruchu pątniczego autorka sięgnęła do Ksiąg Rejestru Pielgrzymek, ale z powodu ich niekompletności nie miała możliwości przeprowadzenia analizy porównawczej w pełnym zakresie. Kwerenda objęła ponadto Złote Księgi dziękczynne, pamiątkowe oraz prasę i druki okolicznościowe, a także modlitewniki oraz akta koronacji obrazów, dokumentację konserwatorską i złożone przez pielgrzymów wota. Bazę źródłową w znaczący sposób uzupełnia bogata literatura przedmiotu od pamiętników i wspomnień poczynając po publikacje omawiające szeroko rozumiane zjawisko religijności (E.B. Taylor, J.F. Frazer, E. Durkheim, B. Malinowski i inni), pielgrzymowania (W. Niżyński, A. Jackowski i inni), historii różnych miejsc kultu (A. Friedrich, J. Chociszewski, S. Barącz, W. Zalewski i inni), religijności i obrzędowości w aspekcie etnograficznym (J. Burszta, R. Tomicki, D. Olszewski, A. Brencz i inni). Zdaniem samej autorki badacz problematyki zjawiska pielgrzymki i pielgrzymowania staje przed nie lada wyzwaniem. Praca łączy więc perspektywę antropologiczną i historyczną, co pozwala zaprezentować trwałość poszczególnych elementów pielgrzymki i samego święta religijnego, mimo zachodzących współcześnie zmian jak się okazuje fundamenty obu zjawisk są stałe.

Publikacja *Oblicza wielkopolskiego pielgrzymowania. Studium etnograficzne na przykładzie sanktuariów maryjnych* podzielona jest na cztery rozdziały. Pierwszy pt. „Kontekst historyczny funkcjonowania miejsca świętego” prezentuje historyczny zarys problemu religii i pielgrzymowania w aspekcie ich związków z państwem i polityką. Następnie omówiono dzieje tworzenia wspólnoty religijno-narodowej na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski od średniowiecza po współczesność. Rozdział drugi „Czas niecodzienny – czas święty” – przedstawia cechy polskiej religijności ukształtowanej w dużej mierze przez barokowy przepych, upodobanie do okazałości i ostentacji. Autorka szeroko rozważa problem pielgrzymki, pielgrzymowania jako szczególnej formy manifestacji wiary, odnosi się do rocznego kalendarza pielgrzymkowego i zmian jakie w nim zachodziły. Porusza także kwestię przygotowań parafii, sanktuariów do uroczystości, odpustów itd. W dalszej kolejności prezentuje etapy pielgrzymki i funkcjonowania w nich pątnika – od momentu poprzedzającego wyruszenie w drogę aż do

„mety” w miejscu kultu. W rozdziale trzecim „Historia pieśni i modlitwą pisana” Autorka skupia się na ważnych elementach pielgrzymki jakimi są towarzyszące im pieśni i modlitwy, dokonując ich klasyfikacji (powitalne, pożegnalne, błagalno-wotywno, fabularyzowano-narracyjne). Wskazuje także na ich funkcje – społeczno-integracyjne, informacyjno-przedstawieniowe, dydaktyczno-wychowawcze, ewangelizacyjne. Autorka odnosi się ponadto do twórczości pielgrzymów uwiecznionej często na kartach Ksiąg Pamiątkowych. W ramach analizy pieśni autorka rozpatruje wizerunek Matki Bożej i jego miejsce oraz znaczenie w tych utworach – uznając je za egzemplifikację miłości macierzyńskiej skierowanej zarówno ku Dzieciątku jak i ku wiernym – pielgrzymom. Porównuje ludowe postrzeganie Matki Bożej do ustaleń Kościoła. Ostatni rozdział książki pt. „Przeobrażenia współczesnego ruchu pątniczego” - ukazuje ewolucję jaką przeszedł ruch pielgrzymkowy na przestrzeni ostatnich lat ze szczególnym uwzględnieniem ziemi wielkopolskiej. Zmiany dotyczą zarówno liczby pielgrzymujących jak i form oraz tras peregrynacji. W przypadku pielgrzymek zagranicznych w latach 80-tych udawano się najczęściej do Rzymu, by odwiedzić polskiego Papieża Jana Pawła II, przy okazji w programie wyjazdu często był też Asyż, Loreto, Monte Cassino. W kolejnej dekadzie także dominowały wizyty w Rzymie, ale zaczęła się wśród Polaków moda na wyjazdy do Fatimy, Lourdes, La Salette. W ostatnim dziesięcioleciu dużym zainteresowaniem cieszyła się Ziemia Święta, Meksyk, Gwadelupa. Wzrost potrzeby pielgrzymowania przekłada się również na krajowe sanktuaria, w tym wielkopolskie. Obserwuje się znaczny wzrost pielgrzymek rodzinnych i indywidualnych, w skali całego roku a nie tylko sezonowo. Piesze pielgrzymki do Częstochowy mają często w swym programie nawiedzenie na trasie wielkopolskich sanktuariów. Badania empiryczne Katarzyny Marciniak potwierdzają tezę o zwiększonym uczestnictwie kobiet w ruchu pielgrzymkowym oraz zaangażowanie ich w nadobowiązkowe praktyki religijne. Najmniejsze przeobrażenia dotknęły pielgrzymowanie piesze. W stosunku do minionych lat wykazuje ono jednak niewątpliwie lepsze przygotowanie organizacyjne. Zdecydowanie rozwinęło się pątnictwo autokarowe, a pojawiły się też nowe formy pokonywania tras pielgrzymkowych: rowerowe, na rolkach, konne, biegowe. Pielgrzymowanie indywidualne przeszło istotną transformację – jak twierdzi Autorka „zdecydowana większość pielgrzymów podróżuje rodzinnie własnymi samochodami, co doprowadziło do atomizacji ruchu pątniczego” (s. 296). Aktualnie nowym zjawiskiem są pielgrzymki internetowe polegające na zamieszczaniu na stronie diecezji lub pielgrzymki zdjęć, filmików, nauk i modlitw oraz opisów sporządzanych na gorąco podczas pielgrzymki do Częstochowy aby osoby, które nie mogą uczestniczyć bezpośrednio, miały możliwość wirtualnego podążania z grupą pielgrzymkową, nie ruszając się z miejsca. Po zakończeniu pielgrzymki zamieszczane są też wspomnienia i świadectwa duchowe. Ten materiał niewątpliwie integruje środowisko, stanowi także swoisty rodzaj promocji tego rodzaju peregrynacji i z pewnością przyczynia się do jego rozpowszechniania. Zmieniły się zdaniem K. Marciniak – przedmioty wotywno, nie pozostawia się już srebrnych tabliczek, dominują natomiast różańce, biżuteria itp.

Badania udowadniają, że tradycja wędrówek do miejsc świętych nie wykazuje regresu czy stagnacji, wręcz przeciwnie – jest nadal niezwykle żywa. Badania nad pielgrzymowaniem są niezwykle istotnym elementem badań nad kulturą. Omawiana publikacja stanowi znaczący wkład dla tej dziedziny naukowej i jest niewątpliwie cenną lekturą dla wszystkich badaczy i miłośników problematyki pielgrzymowania, turystyki religijnej i pielgrzymkowej. Bogata baza źródłowa wykorzystana i zamieszczona w bibliografii, stanowić może inspirację do dalszych rozważań i studiów dla uczonych reprezentujących rozmaite dziedziny naukowe patrzących na pątnictwo z różnej perspektywy ale także dla samych czynnych uczestników ruchu pielgrzymkowego.